

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

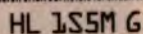
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

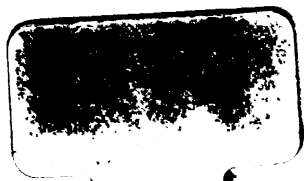

Laws, statutes, etc.
Customary law

Consuetudini della città
di Messina

1897

HARVARD
LAW
LIBRARY

Monsieur

Monsieur Paul Viollet
Membre de l'Institut

CONSUETUDINI

Hommage
de l'A.

DELLA

CITTÀ DI MESSINA

PUBBLICATE PER CURA

DEL COMM. VITO LA MANTIA

GRANDE UFFICIALE

PRIMO PRESIDENTE ONORARIO DI CORTE D'APPELLO

PALERMO

LIBRERIA ALBERTO REBER

1897

mod.

Palermo—Stab. Tip. A. Giannitrapani.

Offro una nuova edizione del testo delle Consuetudini di Messina da Appulo riordinate e in parte riformate (1498) anche con l'esclusione di alcuni antichi capitoli.

Gregorio († 1809) non ebbe notizia di tale edizione della fine del XV secolo, rimasta poi sempre base e testo unico delle Consuetudini di Messina.

Cariddi (1559) ristampando l'edizione di Appulo vi aggiunse due capitoli antichi (c. 57, 58) e tre del secolo XVI.

La presente edizione comprende pure la prefazione di Cariddi e gli anzidetti capitoli aggiunti. Avendo Cariddi omesso la petizione di Messina (1517) al re Carlo (poi V imperatore, 1519), l'abbiamo aggiunta in nota (pag. 52) secondo i manoscritti di Privilegi di Messina.

Delle ristampe dell'edizione di Cariddi eseguite in Venezia (1575), Messina (1618, 1796, 1859), e del commento di Giurba a quindici capitoli oltre i cap. 48 e 49, abbiamo fatto menzione nell'*Archivio Storico Italiano* (1881, t. VII, pag. 320-323).

Riproduco l'edizione principe di Appulo (1498) con la prefazione e le dichiarazioni aggiunte dal medesimo (1).

Hartwig nel 1867 faceva in Gottinga una mediocre edizione delle Consuetudini di Messina in 17 pagine, e nella Introduzione riproduceva in nota

(1) Non riproduco, come estranei per le Consuetudini, alcuni versi di Appulo e la strana figura nell'ultimo foglio, che come curiosità fu inserita da MIRA nel *Manuale di Bibliografia*, Palermo 1862, t. II, pag. 394.

alcuni periodi delle prefazioni e dichiarazioni di Appulo e di Cariddi, ma io volli inserirle per intero.

Ho indicato in nota taluni errori commessi da Hartwig e seguiti da Brünneck (Halle, 1881) che invece di correggerli, ne aggiunse altri. Voleva poscia Brünneck scusarsene in parte confessando che egli non avea veduto l'edizione di Appulo, perchè Hartwig *avea venduto ad insolito alto prezzo* (ungewöhnlichen hohen Preise) l'esemplare comprato in Messina (1).

Aggiungo ora in margine il numero dei capitoli del *Testo Antico delle Consuetudini di Messina* contenuto nelle Consuetudini di Trapani, secondo la edizione da me fatta in Ottobre 1895 su i manoscritti comparati di Trapani e di Palermo.

È noto che l'ordine dei capitoli delle Consuetudini di Messina seguite in Trapani fu accennato nella mia raccolta di Consuetudini del 1862 (pag. 104). Ampiamente poi nell'*Archivio Storico Italiano* (1881, t. VII, pag. 315, VIII, pag. 192-196; 1882, t. IX, pag. 337) ho mostrato le basi di ricostituzione del *Testo Antico* secondo la costituzione riferita per la prima volta dal celebre Nicolò Tedeschi, e che poi formò il testo dei cap. 1. 4. 5 dell'edizione di Appulo (2). Per tutto il resto io seguiva allora il manoscritto della Biblioteca Comunale di Palermo (Ms. Qq. F. 55, fol. 17-36).

Altre notizie con documenti ho dato nella *Introduzione* (non ancora pubblicata) alle *Antiche Consuetudini delle città di Sicilia* per quanto concerne Messina e Trapani, anche per l'ordine e il numero di capitoli, e la distinzione dei primitivi dai posteriori contenenti dichiarazioni o riforme.

(1) LA MANTIA, *Cenni storici su le Fonti del Diritto Greco-Romano e le Assise e leggi dei re di Sicilia*, Palermo 1887, pag. 127.

(2) APPULO aggiunse al testo le parole: *Saepius enim scriptum est, et in toto regno consuevit, quod ex quacumque causa viro vel uxori aliqua bona provenerint, natis filiis communia sunt inter eos* ». V. *Archivio Storico Italiano*, 1881, t. VII, pag. 316; 1887, t. XX, pag. 362.

CONSUETUDINI DI MESSINA

RIFORMATE DA GIOVAN PIETRO APPULO

e pubblicate in Messina nel 1498.

PREFAZIONE DI APPULO

Io. Petrus Apulus Messanensis illustri ac generoso Comiti Golisani salutem.

Statuta et Consuetudines Nobilis Civitatis Messanae: Nostrae invictae patriae: post sacras regni constitutiones absolutas, advertendi, conscribendi divulgandique animum fidelitatis ardor accensit et segnem adhuc fuisse redarguit. Verum ego simul ac liber factus sum tantoque ab opere exemptus: 5
coepi continuo illa sciscitari ac diligenter perscrutari si bene constarent. Sed (pudet dicere) omnia exempla quotquot conspexi et quae (quod peius est) per coeteras Trinacriae regiones transcripta reperire potui: omnia erant adeo transformata quod mihi non parum difficultatis ac laboris corrigenti adhibuere. Erant enim in his multae clausulae additae per 10
scriptores superfluae. Erant multa verba permutata ac falsa. Erant multi tituli dispersi et tamen eiusdem rei. Quid dicam? tot reperi exempla, quot fuere scriptores. Nequivi non mirari praedecessorum nostrorum incuriam. At quia nemo valet divinae maiestatis decreta praerumpere: parcendum illis fore magis censui quam uti lentos circa rem publicam 15
pernotatum iri ac mea dumtaxat congratulandum sorte. Video enim somnium meum non regalium tantum constitutionum impressura declarari sed iurium quoque municipalium editione ampliari. Nescio an voluerit deus patefieri quod post universale opus si a particularibus esset incipiendum: deberet a Messana inchoari. Haec enim regni caput est: suaeque 20
sanctiones non tantum in ea eiusque territorio ac districtu sed etiam per cuncta fere Trinacriae loca, rura, villas, oppida, terras, urbesque observantur. Eapropter huiusmodi ordinationes maiorum nostrorum consilio statutas ita deterrimas esse conspiciens, *abolitis erroribus scriptorum ad*

LA MANTIA.

I

- verum tenorem reintegravi, defectus supplevi, titulos reformavi ac seriatim disposui, intersecta semotaque capitula univi, falso unita segregavi et caprificum e domo extirpavi suoque loco affixi, et ea quae superflua erant et quasi ludibrium radicitus evulsi nequidem rasi.* Demum meo sumptu correctae
- 5 satis pervigili cura et omni sollicitudine super optimos characteres affluenter imprimi feci : ut nobilis et inclyta semper Messana suis legibus ita digestis excultisque et laetaretur et quocumque incedens enitesceret : nec non et in coetera Trinacria cunctas per manus his utentium abunde dispergerentur. Decet enim bonos cives non patriam solum laudare, iuraque
- 10 eius tueri audacter et inviolabiliter custodire : sed etiam dignitates patriae et augere pro viribus : et cuius manifestare optimi civis est : quamvis impossibile est quod bonus civis sit qui de bonis nihil habeat fixum in patria. Cui autem hoc opus dicarem, iucundissime Comes, nullus mihi visus est et dignior et praestantior te. Si quidem tu non viribus tantum
- 15 corporis sed animi quoque virtutibus caeteros antecellis, idque et tua gesta et fama volatilis nedum innumeri magnae auctoritatis viri affirmant. Sed laudum tuarum campum amplissimum non ingredior : ne quod minotauro constructum est mihi sero poenitenti fortasse contingat. Sat enim nosceris per omnem Hispaniam necnon Italiam et insulas omnes
- 20 medio protentas mari. Verumtamen non omittam quod retroactis temporibus degente hic illustri D. Ioanne de Lanuza prorege, capta pene Pelorum rate quadam panhormitana (dum ludis divae Mariae de pilerio vacaretur) piratarum fraude : Solus tu vir prudentissime, vir animose, vir strenuissime armorum capitaneus electus illico e portu zancleo cum quatuor
- 25 Messanensium navibus bene munitis contra subdolos piratas migrasti : et longum in mare profectus eos non prospiciens, constrictis dentibus exclamasti : Ah Messana. Ibunt impuniti fures in tui opprobrium ? Ibunt inulti ? non eos reperiam ? Eia agite o socij, ad patriam non est redeundum quin prius illos omnes violenter ulciscamur. Tum magis mare
- 30 perscrutatus eos ad Melitam prospexisti : et adeo persecutus fuisti quod cunctos homines convictos gladio potestatis obtulisti, navem eorum crebris ictibus confossam in pelagus deiecisti, captivos liberasti, ratem ditissimam ad portum duxisti. Quid plura ? animum erga hanc civitatem ostendisj. Non ab re igitur magnam spem habet in te patria nostra.
- 35 Sed eo magis in te sperat quod te privilegio decoravit, civem fecit, exemptionis ac libertatis iura concessit, tuam semper optat salutem, tui semper desiderio tenetur. Esto itaque non mearum lucubrationum sed rerum inclytæ civitatis Messanae acerrimus defensor. Vale.

DICHIARAZIONI DI APPULO

pubblicate dopo il testo delle Consuetudini nell'edizione del 1498.

Io. Petrus Apulus M. D. Francisco de Minutolis , Petro Papardo et Andrea Culoca iudicibus nobilis civitatis Messanae salutem.

Tribus de rebus, clarissimi viri, hoc mense laetatus sum: idque plus corde conceptum quam ore progressum scitote. Nam cum vester Hieronymus pater meus dignitate qua vos modo fulgetis hunc annum 5 perfunctus sit, et demum tanti honoris ac tantae potestatis sua die relictor ac praedecessor factus sit: gratias ago immortalī Deo. Liberati enim sumus a tot laboribus, a tot angustiis, a militari servitio diurno nocturnoque; non amplius armorum strepitus: non rumores: non clamores hominum tantos audimus: quibus dum ille ut iudex ut locumtenens die noctuque lassabatur; sentiebat id quoque onus familia. Gratias 10 Deo rursus. Et quis poterat istorum civium seditiones vel potius apparatus placare? et quis sufferre? Nam et (quod taediosius erat) cuique infimo potentior erat idolus: cui displicere impossibile erat. Hinc et alia mihi accessit laeticiae causa quod veteres iudices fuisse innovari cogitatum 15 percepi. Summa enim spes mihi evenit si doctores annuatim honores civitatis trini participant. Verum quum vos fuisse electos relatum est: et perspexi et agnovi vos ipsos pro tribunali sedere, postrema et ineffabilis fuit mihi quodammodo innata gratulatio: cum probos et doctos viros habeat in rectores haec civitas patria nostra; et quae cuncta equa lance 20 diiudicare facile queant. Proinde non ambigo me, tali dominante magistratu, minime posse a quoque deprimi vel obtrectatum iri, quin spero contractis malivolorum taelis, vestro favore ac praesidio me ad maiora processurum convoluturumque ad altiora. Sed quorsum haec? quidam idiotae, quidam gigantes, quidam prothei sunt et mihi et vobis et cunctis 25 legum doctoribus acerrimi hostes. Auxilio opus est, officium vestrum imploro, efflagito, exposco, fideles regii et iureconsulti optimi, favete mihi si studiosis et literatis iuvenibus opitulari soletis: si ad doctoratus apicem aspirare volentes tueri semper consuestis. Habetis enim merum et mixtum imperium. Satis scilicet dubito ne labores mei contra privi- 30 legia forte allegentur. Sed etsi scio vos minime latere qualiter erant: et qualiter sunt statuta Messanae, dicam tamen brevi quod feci: ne quis effreni voluntate ductus me cornu petere aut mordere festinet *quod antiquum ordinem pervertere non debuissim: quod multa addere: multa minuere fortasse ab re videar voluisse*. Ego quippe semper conatus sum 35 cuncta facere et mature et ordinate. Haec enim duo sat ponderis gerunt. Nihilominus ego nedum vos sed cunctos etiam iurisperitos in hanc rem

- cio et obtestor. Conferte simul antiqua cum recentibus : et si bene fecerim ipsi omnes videte ad quos spectat et quibus est intellectus. *Orsus sum in summa de bonis parentum et partibus ipsorum natis filiis in vita eorum. Mox de portione patris vel matris praemorientis. Exin de portione filii,*
- 5 *quarto de soluto matrimonio non natis filiis. Dein de viro et uxore sine dotibus, postea de minoribus tractatur : de quibus supra mentio fiebat. Similiter de exhaeredationibus, successionibus et divisionibus : cum pluries in praecedentibus capitulis de testamentis ageretur, successive de contractibus. Mox de iudiciis et executionibus sententiarum. Dein de appellationibus. Et*
- 10 *consequenter de delictis actum est. Postremo novae constitutiones positaе sunt secundum quod primo indice indicatum est. Rationem singulorum locorum conscribere longum esset : cum cuivis bene intuenti satis ubique pateat. Caeterum si singula capita ut sunt connexa bene perspexeritis : non solum quod feci non vituperabitis, sed summa laude palam extolletis. Verum*
- 15 *non admiraminor si quod in desuetudinem abierit correctumve fuerit ut superfluum deleverim. Nam licet omnes delectet antiquitas ; delectabilior tamen est brevitās. Quid enim de veterrima illa praescriptione nos scire oportet ? si constitutio duram imperatoris Frederici eam penitus iussit aboleri ; quid de confectione et subsignatione contractuum ? si quod de his*
- 20 *reperitur hodie cuncti ignoramus : et a scribis (quorum est onus) secus observatur ; quid de orthagiis ? si eius capituli usus nullus apud nos extat : et nomen quoque eius difficile fuit cunctis vaticinari ; quid nunc de iudaeis ? si omnes universali ac regio edicto de toto regno expulsi ac profugati fuere : et nos quidem vidimus alios eorum catervatim et navatim (ut ita loquar)*
- 25 *ad oras confugere Calabrorum : alios etiam alio cum tota eorum perfidia transfretare, non redituros unquam. Quid si cuncta sciendi cupiditas eveniret : aut memoriam bonorum acquiritorum amitteremus, aut tempus a nobis sine utilitate consumeretur. Praeterea nolo sub silentio praeterire quod inotus ratione capitulum de exhaeredatione liberorum in eum modum*
- 30 *reformare ausus fuerim ; cum post verbum a paternis sequebatur vel maternis, et post verbum a patre sequebatur vel a matre, quae verba reor non qui eam sanctionem primi constituerunt : sed aliquis legum tirunculus interseruit. Nam licet matris praeteritio pro exhaeredatione habeatur : tamen statutum non de exhaeredatione loquitur : sed de causis per quas*
- 35 *exhaereditio fieri possit : quae in matris praeteritione non requiruntur. Ea propter non ab re duxi illa verba inde evellere et eam clausulam subdere scilicet Mater vero etc. Non deerunt (scio) qui me ut nimis audacem increpabunt, mordebunt, damnabunt et omni me dignum supplicio affirmabunt. Sed quem timebo si audaciam meam rationes velant : et vos*
- 40 *optimi collegae (ut vestrae humanitatis est) mei protectores esse non de-dignabimini ? Vobis me commendo. Valet.*

Io. Petrus Apulus illustri ac generoso D. Petro Cardona comiti Golisani salutem.

Habes, iucundissime Comes (habent immo per te cuncti) *libellum Statutorum Messanensium* bene compactum excultumque, tuo nomini dicatum. Sed utinam servitium meum ut reipublicae utile est, ita tanto viro dignum fiat. Post haec versus a me editos de morte Principis quarto nonas Decembris post M. ante D. tris annos: positosque humi passim die luctus huic foelici opusculo visum est posteritati legendos annecti. Proinde non admirator hominis effigiem alati: tenentisque leva manu tabulam plactomachicam: dextra circinum regentem utraque cuspidem aequum octoviarium suspensumque: pedes vero serrae innixi. De hoc enim brevi multa videbis et audies. Sed interim quid ea portendat explorato qui extra vides quod intus ossa pliniana constipatum est. Ioannes Philippus de Bonfilio qui superbas aedes ad latus divi Iuliani extruxit: vir quidem gravis et boni iudicii. Thomas Matheus de nobili Romanorum prosapia vir certe humanus: nec non Petrus Merulla cuius certant cum virtutibus divitiae: et alii tres patres conscripti videlicet Iacobus de Balsamo, Ioannes Matheus de Pactis, et Iacobus Riccius (quibus impossibilis est me recordari quam mihi illorum oblivisci) hi omnes cum sibi novum opus nunciasset gratias egerunt: referre aut habere omiserunt: sed eis hic mos peculiaris est: Mox datis membranis *tria ex hac impressura fieri exempla pro civitate petierunt: qui uti originalia custodirentur.* Et illis, Iucundissime Comes, nomen tuum in longum aevum praeservatur. Reliquum est ut eius non obliviscaris quod (te coram non testor Baronem Basilensis terrae) vires tuas et opitulando et iuvando mihi pollicitus es: ac te ipsum ut mihi summe faveres, cum versiculos meos tibi offerrem sponte obligasti. Quid autem ego culpo si maior fuit obligatio quam debitum? Eia igitur, magnanime heros, horribile propugnaculum mihi esto. Scio quippe me *propter huius operis editionem a multis ut audacem acri morsu reprehensum iri:* neque secus honorem quaeri. Andreas Culoca unus ex iudicibus te straticotum esse et armorum capitaneum huius civitatis suique districtus: nunc in lothophagiten profectum ut castro subvenires fideles ope ac animo firmares: verum inde huc remeare quamprimum decrevisse nunciavit. Rogo ne sententiam mutes. Vale M. D. Nicolaus de Balsamo noster antiquus iureconsultus qui rursus futurus magnae Curiae iudex praedicatur: nec non baro sancti Basilij filius suus ille (iam scis) strenuus prudensque miles: qui ambo tecum in illa naumachia fuere: adventum tuum summe desiderant. Idem illustris Rossani princeps. Idem cuncti cives quorum numero me quoque inesse non ignoras. Iterum vale mei memor ac fautor.

LA MANTIA.

2

PREFAZIONE DI ALFONSO CARIDDI

alla edizione delle Consuetudini di Messina fatta in Palermo nel 1559.

Alphonsus Charybdus V. I. D. Messanensis.

Ad Lectores.

Quantum apud mortales sint in humano genere necessaria Statuta et Consuetudines in civitatibus, Athenienses Lacedemoniique in pluribus
5 attestantur voluminibus a quibus originem traxerunt, ut glos. inquit in l. ij. ff. de orig. jur. Ista vero Statuta, nedum firmiter stabiliterque Messanae suoque districtui observanda videntur, sed a maiori parte totius regni. Et dicta fuere Statuta seu Consuetudines Parisienses seu Gallicanae [quia] ex filiorum nativitate bonorum omnium confusio efficiebatur, ut
10 dixisse repertum est Ioan. And. in add. ad Specu. in titu. de instrum. edicti § compendiose, vers. quid sit de consuetudine. Idem affirmat Oldra. in cons. suo 248 incip. praesupposita etc. situato sub rub. de consuetudi. et Pet. de Ancha. in cons. suo 163 incip. visis diligenter in quo dat pulchram declarationem ad istum primum Statutum, ubi etiam consue-
15 tudinem Gallicanam appellat, ex quibus censi potest talem consuetudinem introductam esse a Gallis, tempore quo ab ipsis regnum occupatum esse constat, quorum adhuc monumenta visuntur ex crudeli Gallorum caede a Siculis data, nullo sexus discrimine habito, quod Vesper Siculum dictum. Attamen D. Abb. dicit Statutum hoc conditum compilatumque a Frederico
20 Imperatore, ut testatur ipse in consil. suo 63 incip. videtur primo etc. in primo volu. ubi ad plenum commentando declarat Statutum hoc, societatemque inter virum, uxorem, et filios, omnifariam inesse. Haec est illa nobilis vetustissimaque civitas Messana a populo Senatuque Romano praedilecta, plurimisque privilegiis decorata, quae suum constrictum, di-
25 strictumque, maxima iurisdictione, plenaque potestate habet, tam ex uno alteroque latere, in toto vero regno nullam extare civitatem districtum habentem compertum est, nisi solam et unicam Messanam: nam de iure nemo districtum habet, nisi solus Imperator, non Reges, non Duces, Marchiones, vel Comites, ut inquit non minus exquisite quam eleganter
30 D. Cardi. in Clemen. ij § ut illud, de re iudi. q. i. Hodie vero in tota fere Italia nemo districtum habere cernitur, nisi communitas Venetiarum et Florentiae, ut attestatur Io. And. in c. ut animarum, § statuto de constitu. lib. 6, et Alex. in l. pupillus, § territorium ff. de verb. signi. in add. ad Bar. scribit Fily. post cano. in c. Rodolphus, extra, de rescript. in verbo
35 districtus. Multa enim deerant in prima impressione statuta, quae modo sunt superaddita ab impressore ad honorem et gloriam Dei et communem utilitatem totius nostrae Reipublicae, maximis vigiliis et lucubrationibus, forensibus controversiis perutilia. Valete benignissimi lectores, mei memores.

CONSUETUDINES ET STATUTA
NOBILIS CIVITATIS MESSANAE SUIQUE DISTRICTUS
OBTENTAE ET APPROBATAE IN CONTRADICTORIO IUDICIO

[prima edizione di APPULO, Messina 1498]

I. De bonis viri et uxoris, et quot partes fieri habeant, si quando ea bona cum filiis dividantur.

Viri et uxoris bona omnia a quacumque parte proveniant, natis filiis T. A. I
 confunduntur, et unum corpus efficiuntur. *Saepius enim scriptum est, et*
in toto regno consuevit, quod ex quacumque causa viro vel uxori aliqua PATTI 45
bona provenerint, natis filiis communia sunt inter eos. Et volentibus viro T. A. I
 et uxore dividere cum filiis, tertia pars bonorum debetur patri, altera
 matri, reliqua tertia filio vel filiis.

I APPULO ha **quot.** HARTWIG errando scrive **quod.** BRUNNECK corregge **quot**
 credendo che APPULO avesse **quod.**

2. Pater et mater viventes quid possint filiae nubenti vel filio emancipato de bonis suis dare, et cum quibus dividantur bona remanentia.

T. A. 6 Pater et mater viventes si voluerint filiam viro tradere, liceat eis dare in dotem de bonis suis pro velle eorum. Si vero filium emancipare
5 voluerint, de tercia eorum possint ei pro velle suo dare, ultra partem sibi contingentem de tercia, quam cum fratre vel fratribus habent communem; quod si omnes filios vel filias forfamiliaverint, et partem bonorum acceperint, inter patrem et matrem bona reliqua dividuntur.

**3. Patre et matre viventibus an filius possit de bonis eorum aliquid
10 petere.**

T. A. 7 Utroque parente vivente filius etiam factus maior de bonis communibus portionem petere non potest.

4. Defuncto patre et matre ab intestato pars praemortui cui cedat.

T. A. 1 Praemortuo patre vel matre ab intestato, filio vel filiis viventibus
15 cum patre vel matre superstitute, tercia pars praemortui cedit filiis. Et sic iidem filii habent duas tercias partes bonorum unam debitam sibi iure naturae, alteram parentis praemortui.

5. Praemortuo patre vel matre, facto testamento, quid iuris sit de portione defuncti.

20 Si vero praemoriatur pater testatus, eius stabitur testamento, T. A. 1 dummodo in eodem testamento de tercia sua portione filios recognoscat. Sed si mater praemoriatur testata, potest de mobilibus tertiae portionis suae pro velle testari; stabilia vero, ea mortua, cedunt filiis. Et si non sunt ei mobilia, potest de stabilibus portionis suae tantum usque
25 ad medietatem valoris eorundem stabilium iuste extimatorum pro velle testari.

6. Praemortua matre vel patre filii nolentes cum superstitute in comuni vivere, quam partem bonorum petere possint.

T. A. 8 Si mortua matre, filius maior factus, noluerit in familia patris manere
30 sed per se vivere voluerit, patre nolente ei pro posse fideliter administrare, non cogitur pater illi dare nisi terciam tantum a matre praemortua ei proveniente. Reliquam terciam eidem filio suo iure debitam pater

13 vel matre CARIDDI, GIURBA, HARTWIG e BRUNNECK | 30 patre volente *corr.* BRUNNECK.

quoad usufructum sibi retinere potest, proprietate tamen filio reservata, donec ad secunda vota convolare noluerit. Si vero secundam uxorem duxerit, filius medietatem usufructus alterius suae tertiae partis petere potest, altera medietate patri remanente. Patre autem mortuo, matre superstiti, si filius in communi cum matre vivere noluerit, duas partes sibi competentes, a matre ipse filius petere potest.

7. Quando pater vel mater cum tertia sua transit ad secunda vota, quomodo filii primi et secundi matrimonii succedant in eius tertia praemortui ab intestato.

Vir praemortua uxore vel uxor praemortuo viro, ad secunda vota cum tertia sua libere potest transire, et tertia illa cum bonis secundi viri vel secundae uxoris, natis filiis, unum corpus efficitur, quo mortuo vel qua mortua ab intestato omnia bona illa in tres partes dividuntur, quorum tertia debetur viro vel uxori superviventi et altera tertia filiis illius secundi matrimonii. In reliqua tertia praemortui tam filii primi quam secundi matrimonii succedunt in capita. Si vero testamentum condiderit, et de tertia sua filios primi matrimonii non recognoverit, tanquam ab intestato similiter succedunt.

8. Unde solvenda sint debita eius qui de primo et secundo matrimonio filios suscepit.

Debita quae apparent facta tempore primi matrimonii, solvi debent de bonis filiorum primi matrimonii et de tertia, quam pater vel mater ab illis filiis divisit, cum qua ad secunda vota transivit. Debita vero facta tempore secundi matrimonii solvi debent de bonis secundi matrimonii et de praedicta tertia quae cum ipsis bonis, natis filiis, confusa est. Debita vero quae rationabiliter facta apparuerint medio tempore inter primum et secundum matrimonium, de communibus bonis solvi debent.

9. Filio defuncto, patre et matre viventibus, cui cedat eius portio, et eo casu subsequente morte patris, quid iuris habeat uxor in bonis mariti.

Filio nato et praemortuo, patre et matre superstitibus, quilibet eorum in tertia illius pro dimidia parte succedit, et sic omnia bona sunt inter eos communia. Et in hoc casu, viro defuncto, uxor superstes optionem

2 convolare voluerit GIURBA, HARTWIG, e BRUNNECK | 15 reliqua enim CARIDDI, HARTWIG e BRUNNECK | 29 in bonis **matrì** HARTWIG e BRUNNECK. Invece APPULO ha **mariti**. BRUNNECK, credendo al solito l'errore di Appulo, aggiunge che dovrebbe leggersi **matrimonialibus**,

habet, vel dimidiam partem omnium bonorum sibi retinere vel dotem suam repetere, salvo iure cognatis eiusdem viri legitimis successoribus (si bona fuerint stabilia) redimendi ea pro quanto fuerint iuste extimata valere.

5 **10. Patre vel matre praemortua, filiis cum superstite remanentibus et in minori aetate vel ab intestato praemortuis, ad quem spectent bona eorum.**

T. A. 7 Patre praemortuo, filiis minoribus cum matre remanentibus et in
minori aetate vel ab intestato praemortuis, bona eorum stabilia si prove-
10 nerint eis a matre, ad eandem revertuntur; si a patre provenerint, ad
proximiores patris. Similiter praemortua matre, patre superstite, revertantur.
De mobilibus vero tertia pars, quae eis iure suo provenit, ad patrem
vel matrem superstitem devolvitur. Reliqua vero tertia quae iure paternae
vel maternae successionis eis acquisita est, ad proximiores defuncti patris
15 vel matris revertitur.

II. Praemortuis patre et matre, filiis postea defunctis, ad quem bona eorum pertineant.

T. A. 7 Utroque parente praemortuo, filiis eorum in minori aetate vel ab
intestato postea defunctis, bona stabilia ad eam partem revertuntur a qua
20 provenerunt. De mobilibus vero una tertia ad proximiores patris, altera
ad proximiores matris devolvitur.

12. Viro vel uxore praemortua non natis filiis ad quem bona defuncti pertineant.

T. A. 5 Viro praemortuo filiis non susceptis, mulier superstes dotem et do-
25 tarium suum consequi debet. Reliqua vero bona praemortui ab intestato
pertinent ad proximiores, ex testamento pertinent ad eos quibus ipse in
testamento reliquerit. Uxore praemortua extinguitur dotarium, et dos ad
dotantem revertitur. Sed si vir voluerit eam propriis sumptibus sepelire,
lectum cum toto apparatu suo, quo fuerit prima nocte nuptiarum matri-
30 monii, habere debet, si extat. Si autem non extat, cum meliori apparatu,
qui eo tempore in domo invenitur. Quae si testari voluerit potest quidem
de mobilibus, de stabilibus vero minime, nec marito nec extraneis testari
potest quo ad proprietatem.

6 praemortui HARTWIG. — BRUNNECK dice che APPULO ha praemortui | 29 qui
HARTWIG e BRUNNECK, — CARIDDI quo.

13. De re stabili dotali non alienanda.

Rem stabilem dotalem nec vir cum consensu uxoris, nec uxor cum consensu viri, non susceptis aut non existentibus filiis, vendere vel alienare possunt, nisi cogente magna necessitate discussa et cognita per Curiam Messanae. T.A. 46
5

14. De dote reddenda, et de expensis a viro factis in re dotali.

Res stabilis dotalis qualis fuerit tempore reddendae dotis sive melior sive deterior facta, qualis eo tempore fuerit, reddatur. Si vero maritus solum vel fundum vacuum in dotem receperit, et eum de propriis aedificaverit, is ad quem revertitur dos, utiles et necessarias expensas in aedificio factas reddet ei in ea quantitate, qua tunc ipsum aedificium valere aestimabitur quia aedificium solo cedit. Guarnimenta autem et suppellectilia qualia eo tempore fuerint reddantur. T.A. 38
10

15. Viro et uxore sine bonis matrimonium contrahentibus quid iuris sit de bonis eorum postea quaesitis. 15

Viro et uxore sine dote et dotario (cum uterque nihil in bonis habeat) matrimonium contrahentibus, filiis non susceptis vel susceptis et praemortuis, quaecumque acquisita sunt bona, communia sunt. T.A. 10
§ 1

16. Quando mulier filiorum suorum tutelam gerere potest et de tutoribus minoribus dandis. 20

Viro ab intestato praemortuo, vel ab eodem testato nihil de tutore disposito, uxor superstes tutelam filiorum gerere potest nulla iuris observantia perquisita, si fuerit honesta et diligens administratrix et fideliter administraverit, quousque tamen ad secunda vota non transierit. Si vero ad secunda vota convolaverit, tutor legitimus si fuerit ad administrandum idoneus, auctoritate curiae eorundem pupillorum tutelam gerere potest, facto inventario. Si autem legitimus non invenitur, curia ex officio suo virum idoneum ipsis pupillis tutorem constituat. Sed viro testato defuncto, tutor ab eodem in testamento constitutus ex sola testamenti auctoritate tutelam minorum administrat. T.A. 12
25
30

17. Apud quem minores educari debeant.

Minores apud tutorem suum educari debent, excepto si mater vel amita eos educare voluerit, et tunc a tutore pro eorum educatione vitae necessaria eidem matri vel amitae dantur. T.A. 13

11 factos HARTWIG. — BRUNNECK dice che APPULO ha **factos**.

18. De rebus minorum, et maiorum absentium sine decreto curiae non alienandis.

T. A. 14 Imminente iusta necessitate pro qua res minorum obligari debeant vel alienari, necessitatis causa per curiam discussa et cognita, possunt res
5 minorum cum decreto curiae obligari et alienari, nec aliquando retractantur. Res etiam maiorum et absentium per curiam cum causae cognitione alienatae vel in solutum datae irrevocabiles permanent.

19. Quando minor testari possit, et quando maior efficiatur et rerum suarum administrator.

10 Minor post ~~quartum~~ ^{decimum} annum completum testari potest, et
T. A. 11 ~~decimo octavo anno completo~~ maior efficitur, et deinde res suas legitime administrare potest.

20. De quibus bonis filiusfamilias testari possit.

T. A. 42 Filiusfamilias, utroque parente vivente, de bonis eorum praeter volun-
15 tatem et consensum ipsorum testari non potest. De peculio vero suo pro velle testari potest.

21. De puellis minoribus.

T. A. 12 Puella minor si nupserit maiori, cum auctoritate viri sui res suas a tutore petere potest.

20 **22. De exhaeredatione liberorum, et spuriiis.**

T. A. 35 Filius vel filia a paternis bonis ex his causis a patre exhaeredari
possunt, ex quibus per leges exhaeredantur. Mater vero eos exhaeredare
T. A. 45 non dicitur. Spurii et non legitime nati non exhaeredantur. De spuriiis vero et incestuosis dicimus quod non possunt succedere in haereditate
25 parentum.

23. Quando filia nupta et dotata vel filius emancipatus possit cum fratribus vel sororibus ad paternam vel maternam successionem venire.

T. A. 29 Filia nupta et dotata a patre et matre vel ab altero eorum, remanentibus fratribus et sororibus in familia, mortuo patre vel matre ab intestato, potest filia, facta collatione dotis (si voluerit) ad paternam vel
30 maternam successionem venire cum fratribus et sororibus, qui in familia remanserunt. Idem potest filius emancipatus.

21 APPULO indicò le riforme del testo per questo capitolo (V. sopra pag. 4, lin. 28-37 | 23 APPULO dopo ~~dicitur~~ nota: quos non habet in potestate, sed tacite praeterire. Io. pe. apu.

24. De divisionibus inter fratres cohaeredes faciendis.

Fratribus nolentibus in communi vivere et volentibus paternam vel maternam haereditatem dividere, maiori natu datur divisio celebranda, et minori conceditur optio eligendi. Et sic de gradu in gradum usque ad maiorem. Adventicia vero et legata inter cohaeredes et legatarios sorte dividuntur. T. A. 30

25. De divisione facta inter quamlibet personam.

Re stabili communi inter aliquos de communi voluntate divisa, postquam quilibet portionem suam agnoverit, et ea contentus fuerit, nullo tempore vel aliqua causa per aliquem eorum vel ipsorum haeredes divisio retractari potest. T. A. 43 10

26. De publicis contractibus.

Nullus privatus contractus valet aut tenet nisi a duobus vel pluribus idoneis testibus fuerit roboratus. T. A. 17

27. Quando mulier obligari non potest, et quando potest.

15

Uxor sine viri sui auctoritate nec se, nec sua obligare potest. Sed cum mariti sui auctoritate, susceptis filiis, obligari potest, non susceptis filiis similiter obligari potest si pro communi utilitate vel necessitate obligatio contracta fuerit. Mulier quoque virum non habens se et sua obligare potest. T. A. 18 20

28. De poena in contractu apposita.

Nulla poena in privato contractu apposita solvitur, praeterquam si in arbitrorum instrumento apponatur, excepto si de poena fiat publicum instrumentum, et ita servatur in Curia Messanae. T. A. 44

29. De arbitris.

25

Facto in aliquos a partibus compromisso cum poenae appositione, firma est arbitrorum sententia in civili negotio. In criminali etiam in quo non esset poena sanguinis per curiam infligenda. Item sententia arbitrorum T. A. 19

5 cohaeredes legatarios CARIDDI, HARTWIG e BRUNNECK. | 17 CARIDDI omette le parole: **non susceptis filiis similiter obligari potest.** — HARTWIG e BRUNNECK le omettono pur affermando, contro il vero, di riprodurre l'edizione di APPULO. — Quelle parole omesse da HARTWIG e BRUNNECK si trovano nel Testo Antico di Messina adottato in Trapani, c. 18, lin. 26, pag. 14.

LA MANTIA.

3

promulgata, si aliqua partium dixerit se arbitrum habere suspectum, videlicet quod contra conscientiam sententiam iniquam pronunciaverit, tenetur arbiter se inde iuramento purgare.

30. De venditione rerum stabilium.

5 Venditiones rerum stabilium debent per curiam celebrari, quae cum
T. A. 15 fuerint debita solemnitate peractae, scilicet cum designatione rei venditae
per publicum notarium publice facta et instrumento confecto per eundem
et tam supscriptionibus venditorum quam subscriptionibus iudicum et
straticoti communito, nunquam ab ipsis venditoribus vel eorum haeredibus
10 ex aliqua causa retractari possunt.

31. De iure prothimisios.

T. A. 16 Ius prothimisios competit tam ratione consanguinitatis quam conti-
S 1.3.5 guitate loci. Et habens prothimisim ex consanguinitate usque ad tertium
gradum praefertur ei qui habet ex contiguitate loci, dummodo is qui petit
15 sit ex ea consanguinitate per lineam descendantem, a qua res venalis
pervenisse dignoscitur. Re stabili vendita et publico notario locum ven-
ditum publice designante et ei qui habet ius prothimisios denunciazione
praemissa per curiam, quousque publicum instrumentum venditionis non
fuerit debita solemnitate peractum, is qui habet prothimisim iure prothi-
20 misios uti potest. Vendita re stabili absente eo cui ius prothimisios com-
petit, si idem absens infra annum redierit, et usque ad dies quindecim
post reditum se curiae praesentaverit, et rem stabilem venditam iure
prothimisios habere petierit, restituto integro praecio primo emptori, et
solutis eidem iustis expensis ipsam rem habere potest.
25 Ecclesiae, monasteria, comites et barones ius prothimisios in civitate
Messanae non habent.

32. De cabellis.

T. A. 31 Domo, vinea vel qualicumque possessione data in cabellam, ex duabus
causis gabellae contractus rescindi potest, scilicet pro dote danda, et
30 venditione, praeterquam si rei dominus qui in cabellam dedit, expresse
se obligaverit non posse pro neutro istorum impedire vel infringere ca-
bellam, renunciando consuetudini nobilis civitatis Messanae, quia omnis
contractus ex conventionem legem accipit.

8 et subscriptionibus HARTWIG e BRUNNECK. | 20 eo cuius CARIDDI e HARTWIG.
—L'errore di CARIDDI fu da noi corretto nell'edizione del 1862, e BRUNNECK si giovò
di tale correzione e dice contro il vero che APPULO ha eujus.

33. De locationibus domorum.

Domus locata auferri non potest ante constitutum tempus locationis, T. A. 32
praeterquam si dominus qui locat vel in ipsa domo habitare, vel res
suas ex necessitate in ea ponere voluerit. Si vero conductor ante finitum
tempus conductionis ad propriam domum migrare voluerit ad habitan- 5
dum, seu ad alias partes domicilium mutare voluerit, potest, dummodo
transacti temporis solvat loherium, ultra non tenetur. Locator vero domus
pro pensione sibi non soluta potest per se res inquilini auferre et reti-
nere, donec pensio sibi solvatur.

34. De debitis ex turpi causa.

10

Si quis pecuniam mutuaverit ad taxillos vel ad aliquem ludum per- T. A. 34
ditionis, ei actio denegatur, et debitum amittit, nisi per retentionem pi-
gnoris sibi cautum fuerit. Si autem convenerit aut promiserit aliquid
dare, is cui promissum est, actionem non habet, sed datum non repe-
titur; cum in turpi causa melior sit conditio accipientis vel possidentis. 15

35. De usuris.

Usurae datae non repetuntur, nec in sortem debiti computantur. T. A. 33
Dandae dari non coguntur, praeterquam viduis et pupillis, dummodo sint
moderatae.

36. De fero competenti.

20

Civis Messanae prima fronte ex nulla causa ad iudicium trahitur T. A. 22
nisi in curia Messanae.

37. Quando mulier non potest comparere in iudicio.

Mulier virum habens non habet caput standi in iudicio sine viri T. A. 47
sui auctoritate. 25

38. Quando quis carcerari non debeat.

Nemo pro civili causa incarceretur, si fideiussorem dare potest. T. A. 27

22 APPULO notò: « Id quoque late habemus in privilegio nobis concesso a divo
Rege Iacobo, quod ego Io. Petrus Apu. vidi et legi » — BRUNNECK invece di nobis
concesso stampò urbis concesso. | 24 standi iudicio CARIDDI. — HARTWIG che dice
ristampare APPULO, segue invece l'errore di CARIDDI, che da noi fu corretto nell'e-
dizione del 1862, pag. 44. — BRUNNECK si giova della nostra correzione e dice con-
tro il vero che APPULO omise in | 27 carceretur HARTWIG e BRUNNECK.

39. De contumacia.

T. A. 25 Data alicui possessione rei de qua agitur, per contumaciam adversarii causa rei servandae, sive ante contestationem sive post litem contestatam : si infra dies quinquaginta contumax se iudicio praesentaverit, data fide-
5 jussoria cautione sistendi in iudicio actore citato et praesente possessionem recuperat. Perseverante vero in contumacia ultra diem quinquagesimum possessio apud eum cui data est remanebit.

40. Qualiter debitores sunt ad solutionem cogendi.

T. A. 20 Debitore ad solutionem condemnato, de mobilibus eius vel se mo-
§ 1. 2 ventibus si compareant, prius satisfaciendum est creditori ; quibus non
10 comparentibus, vel fideiussoriam cautionem praestabit de solvendo, vel in carcerem detrudetur usque ad XV dies ibi detentus, ut taedio carceris affectus (si sunt ei mobilia) solvat quod debet. Post XV vero dies eodem dicente se mobilia non habere, eius stabitur iuramento. Debitoris vero
15 ad solutionem condemnati rebus stabilibus comparentibus, non inventis mobilibus, creditor in possessionem earum rerum per curiam mittitur pro mensura debiti declarati, tenendo usque ad annum, pensionibus vel proventibus quos inde perceperit in solutionem debiti non computatis. Post annum vero si creditori a debitore non fuerit satisfactum, res (cuius
20 data fuerit possessio) eidem creditori datur per curiam in solutum, eiusdem rei valore iuste aestimato, pro debiti quantitate. Debitor qui se dicit mobilia non habere, et nec in se moventibus nec in stabilibus est solvendo, quadraginta et quinque diebus in carcere detinetur, quibus decursis, si debitum non solverit (praestito iuramento quod quicquid acquirere
25 vel lucrari poterit, deductis expensis vitae necessariis, creditori suo fideliter solvet usque ad integram debiti solutionem) a carcere liberatur. Debitor vero qui non imminente fortuito casu, sed ex fraude et iniqua causa debitor est, tamdiu in carcere detinetur, quousque reddat universum debitum.

30 41. De pignoribus distrahendis.

T. A. 36 Re mobili vel se movente pignori obligata, si in termino constituto debitum solutum non fuerit, quindecim dierum induciis debitori datis (infra quos si pignus non redemerit) creditor cum auctoritate curiae pignus illud vendere potest pro debiti sui satisfactione. Si vero quaestio de quan-
35 titate debiti inter debitorem et creditorem orta fuerit : usque ad pignoris valorem sacramento creditoris pignori incumbentis statur : nisi debitor per testes contrarium probet. De residuo jurat debitor, nisi creditor legitime probet.

42. De appellationibus.

Lata sententia in praesentem incontinenti ab ea appellari potest, T. A. 21
vel infra triduum, si hoc fuerit protestatus, et infra decem dies processus
peti potest. Lata sententia in absentem per contumaciam, ab ea appellari § 1
non potest, nisi quamdiu figura iudicii duraverit. Lata sententia in §
absentem et non per contumaciam, potest is (contra quem pronunciatum
est) appellare, si quam cito scivit, in vocem appellationis prorupit. Ap- § 2
pellatione legitime facta debet is qui appellavit infra terminum sibi a
curia statutum prosequi appellationem. Post terminum non est audiendus
nisi apparuerit eum ex justa causa impeditum, quominus appellationem 10
infra terminum fuerit prosecutus. A sententia arbitri, contumaciae, et T. A. 26
possessoris, de jure prothimisios, de re vili, de divisionibus praediorum,
vinearum, et domorum, de cursu aquarum, et de aquis pluvialibus et de
viis vicinalibus et de his similibus quae per inspectionem oculorum
diffiniuntur, et per instrumenta publica, in quibus fines et divisiones 15
hujusmodi continentur, de quibus etiam summarie cognoscitur, appellari
non potest. Similiter ab una uncia infra non recipitur appellatio. Item
condemnatus criminaliter de publico maleficio appellare non potest. Ab
illis quoque criminibus (pro quibus poena sanguinis infligitur) appellari T. A. 27
non debet. 20

43. De adulteriis.

Si maritus uxorem in ipso actu adulterii deprehenderit, tam uxorem T. A. 41
quam adulterum occidere licebit, nulla tamen mora protracta. Lex ma-
ritum lenocinii poena coercescit qui uxorem in adulterio deprehensam
relinquit, adulterumque dimisit, nisi forte sine culpa sua ille diffugiat. 25

44. De duellis.

De maledicto principis duellum non admittitur. De crimine vero T. A. 39
lesae Majestatis in tribus casibus scilicet si quis contra vitam principis
conspiraverit, vel machinatus fuerit quod terram amittat, aut falsam mo-
netam cuderit. Item de homicidiis, de furtis, de rapinis et de maleficiis 30
pro quibus vita vel membrum amitti debeat, duellum admittitur tam
contra accusatum quam contra accusantem, quam contra testes.

§ figuram CARIDDI, HARTWIG. — BRUNNECK corregge figura dicendo errore di
Appulo | 32 APPULO nota: « Ubi hanc legeris vide imperialem constitutionem mono-
machiam cum fi. Io. pe. ap. »

45. De insultibus et percussionibus.

- T. A. 40 De insultibus et percussionibus de nocte vel extra civitatem in campis et in solitariis locis factis (de quibus poena pecuniaria datur) si testes defuerint, per sacramentum ejus, qui passus est injuriam, probatur, si
5 talis fuerit persona cuius sacramento credi possit. Alioquin stabitur sacramento accusati, si fuerit omni exceptione major.

46. De poena defensae.

- T. A. 23 Defensionis poena aliqua alicui facta vel imposita non valet, nisi a
bajulis vel iudice aut ab aliquo pro his facta fuerit ex iusta causa, vel
10 iuste apposita.

47. De testibus.

- T. A. 24 Mulier in testimonium non admittitur, nisi in parentibus, nativitate, aetate, furnis, balneis, domibus, ecclesiis, flomariis et in locis
solitariis.

- 15 48. Novae constitutiones factae Anno Domini M. CCC. XXII die primo Martii. VI Indictionis. Ad interpretationem primae consuetudinis, quae male quaesita (aut pater de eis disposuerit vel testatus fuerit) prius deducantur, et postea in bona dividantur.

- T. A. 2 Non est novum quin de consuetudinibus et statutis scriptis et non
20 scriptis, quantumcumque veterrimis, inter litigantes nova quaestio seu dubietas oriatur. Sed sicut novae quaestiones et dubitationes emendantur, ita et nova debent decisionum medicamenta praestari.

- Universitas igitur Messanensis deliberato consilio et omnibus sollicitudinibus, quae ad hoc requiruntur, observatis, antiquam consuetudinem
25 Messanae (quae dictat quod viri et uxoris bona etc.) hoc modo interpretata est, ut sublatiis lucris sordidis et male quaesitis, de residuo tantum praefatis patri et matri et filiis tertia debeatur; propter quod si testator idemque maritus et pater in ultimis suis vel quolibet mortis periculo constitutus vel constituendus in brevi, puta ad bellum vel alio (ubi im-

9 Ista HARTWIG.—BRUNNECK corregge iusta come errore di APPULO. Le parole vel iuste apposita che si leggono in APPULO, furono omesse da CARIDDI, e perciò da HARTWIG e da BRUNNECK. Ciò non fu notato da varii che di recente scrissero su la *defensa*. | L'omissione di CARIDDI è meramente tipografica, poichè nella edizione del 1559 il capitolo 46 finiva: causa vel. | 14 APPULO omise le parole: Neo ludaei adversus Christianos, neo Christiani adversus Iudaeos in testimonio admittuntur. CARIDDI le aggiunse nell'edizione 1559 dopo solitariis. Quelle parole erano nell'inizio del cap. 24 del Testo Antico da noi pubblicato pag. 17, lin. 16. | 15 Nova Constitutio edita anno GIURBA, ed. 1620, pag. 183.

magis mortis periculum sit iturus, iuraverit de sordidis lucris seu male
quæsitis habere se aliquid, illud vel tantundem de universo patrimonio
tanquam restitutioni subiectum, sicut et alia constantis matrimonii debita,
deducantur, per ipsum patrem vel per quem ipse statuerit, illis a quibus
ablatum fuerit, vel piis locis resignandum, et residua tantum uxori et
filii ac patri per tertiam dividantur, ne maritus et pater in perpetuum
luceat, et uxor et filii irrationabiliter lucrifaciant aliena. Si vero non sit
in ultima vel mortis periculo constitutus vel in brevi constituendus, sed
in senectute vel senio (quo casu non est verisimile ipsum ut suae salutis
immemoriam deierare) et iuraverit (ut praedictum est) lucra sordida et
male quæsitae se habere, ita denum de medio ea (ut praedictum est)
detrahat, si incontinenti, idest infra mensem ad tardius manualiter resti-
tuat, sicut superius est expressum.

49. Mortua matre, patre superstite, quam partem bonorum filii petere possint, et
venit ad correctionem primae partis sextae consuetudinis.

15

Item matre mortua, pater superstes in tota vita sua sit usufructuarius
bonorum communium inter eum, dictam uxorem, et filios suos, reman-
entium post obitum dictae uxoris suae, et ideo iidem filii in minori
vel in maiori aetate constituti nolentes cum patre eorum vivere et manere,
de ipsis bonis (dum ipse pater vixerit et secundam uxorem non duxerit) 20
aliquam portionem eis contingentem, non iure naturae quam maternae
successionis secundum consuetudinem Messanae petere et habere non
possunt, nec pater eis dare cogatur. Sed idem pater teneatur eisdem filiis
suis secundum suam conditionem et facultates alimenta praestare, con-
suetudinibus Messanae, olim editis, praesenti consuetudini forte contrariis
non obstantibus quoquo modo, proprietate bonorum ipsorum filiis eisdem
secundum ipsas consuetudines nihilominus reservata. Item si dictus pater § 1
aliam uxorem duxerit, praedicti filii possint petere et habere portionem
ipsorum bonorum eis contingentem iure maternae successionis, quo ad
usufructum et proprietatem. Reliqua vero tertia eorumdem bonorum dictis
filiis contingente iure naturae dicto patri eorum quoad usumfructum in
vita ipsius patris tantum reservata. 30

50. Pro instrumentis registrandis.

Anno Dominicae incarnationis MCCXCVIJ die XJ ianuarii, XJ
indictionis. Iniunctum fuit per curiam Messanae omnibus notariis publicis 35

29 paternae APPULO, maternae CARIDDI, GIURBA (p. 404), LA MANTIA ed. 1862.—
HARTWIG e BRUNNECK seguendo CARIDDI non notarono questo errore dell' edizione
di APPULO.

civitatis eiusdem ut abinde in antea debeant registrare et ponere series instrumentorum omnium per eos faciendorum in actis eorum cum omnibus nominibus iudicum et testium.

51. De instrumentis publicis faciendis.

5 Septimo decimo Martii quartae indictionis. Provisum est per strati-
T. A. 17 cotum et iudices civitatis Messanae et per ipsam universitatem ut sit
§ 1 amodo consuetudo ex certa scientia introducta a tota universitate prae-
dicta quod nullum instrumentum debiti vel venditionis vel cuiuslibet
alterius contractus publicetur, nisi vocata parte quae tangitur fiat publicatio
10 supradicta. Et si in alia forma fiant non teneant instrumenta publicata
praedicta nec ullam habeant firmitatem.

52. De praesentatione instrumentorum.

Quinto die Martii quartae indictionis. Anno incarnationis M.CCC.XJ.
T. A. 16 Provisum, statutum et ordinatum est per curiam civitatis Messanae de
§ 2
15 consilio omnium advocatorum curiae praedictae ac de assensu et voluntate
civium universitatis ipsius ut habeatur amodo pro consuetudine scripta,
quod in omnibus instrumentis conficiendis ex quibuscunque contractibus
(ex quibus tam secundum antiquam consuetudinem scriptam in civitate
Messanae, quam secundum aliam novam consuetudinem scriptam, ius
20 prothimisios competit tam iure sanguinis quam contiguitatis loci) habeatur
pro una ex solemnitatibus instrumentorum ipsorum quod necessario
debeant intervenire praesentationes instrumentorum ipsorum apud acta
Curiae Messanae et scribatur dies praesentationis ipsorum per notarium
actorum in finibus vel circa fines instrumentorum ipsorum, et quod
25 debeant ipsa instrumenta ex ipsis contractibus facta stare et detineri per
integrum triduum in actis curiae supradictae, die praesentationis non
computato. Et alias non habeantur instrumenta ipsa pro omni solemnitate
vallata, sed tamdiu competat et peti possit ius prothimisios quamdiu in
ipsis instrumentis non apparuerit scriptus dies praesentationis eorum.

30 **53. Ex quibus contractibus ius prothimisios competat.**

Vicesimo Novembris VII indictionis. Anno incarnationis M.CC.XCIII.
T. A. 16 Provisum et ordinatum est per universitatem Messanae quod ius prothi-
§ 6 misios competat tam iure sanguinis quam contiguitatis loci ex omni
contractu celebrato inter contrahentes ex quo transfertur dominium utile
35 vel directum, nihilominus consuetudine antiqua quantum ad solemnitates

subscriptionum in suo robore permanente. Excepto in dotibus dandis, haereditatibus, legatis, divisionibus et quibilibet contractibus initis inter parentes et liberos in infinitum, et fratres et sorores et filios fratrum et sororum.

54. Ex quibus contractibus ius prothimisios competat, et venit ad declarationem praecedentis constitutionis.

Anno Domini M.CCC.IJ die primo Novembris, VIJ indictionis. Cum sit de antiquis consuetudinibus civitatis Messanae quod in venditionibus rerum stabiliū per curiam celebratis ius prothimisios competat, tam ratione sanguinis quam contiguitatis loci; et propterea quod in eis diversae fraudes fiebant, et quod veraciter vendebatur, commento fraudis in donationibus, permutationibus et in aliis diversis contractibus simulate concipiebatur, actum extitit et in novam consuetudinem deductum anno Domini M.CC.XCIII de mense novembris, VIJ indictionis, quod dictum ius prothimisios competeret ex omni contractu celebrato inter contrahentes ex quo transfertur utile dominium vel directum. Excepto in dotibus, haereditatibus, legatis, divisionibus et quibuscumque contractibus initis inter parentes et liberos in infinitum et fratres et sorores et filios fratrum et sororum. Et ex hac exceptione dubia oriebantur propter generalitatem verborum quae continentur in eis scilicet et quibuscumque contractibus etc. propter quae videbatur innui quod in venditionibus inter dictas personas celebratis dictum ius non competeret. Declaratum extitit per eandem universitatem solemniter et statutum quod dicta exceptio etsi generalibus verbis tradita sit, non trahatur ad venditiones, sed ad casus ad quos prorogat nova constitutio praedicta, ut puta dotis, donationis, divisionis, permutationis, et ad alios contractus, ex quibus utile vel directum dominium transfertur, venditione excepta, de qua (prout est in primis consuetudinibus traditum) observetur.

55. Quomodo procedatur contra calumniosos debitores.

Ad excludendas calumnias et dilationes frustratorias debitorum, quae contra creditores instrumenta habentes obiiciuntur frequentius, et sic multitotiens oportebat ipsos creditores invitos transigere vel pacisci de eo quod liquebat per publica instrumenta; convocato Messanensi consilio et universo populo, hanc generalem consuetudinem de consensu praedicti populi edidimus, quod quotiescumque apparebit creditor in iudicio ostendens instrumentum debita solemnitate peractum, per quod appareat aliquem debitorem, si ipse debitor solutionem obiiciat in partem vel in totum vel quamcumque aliam causam ad impediendum solutionem, et ad proba-

LA MANTIA.

4

tiones ipsius longas dilationes exigat, quindecim dierum terminum excedentes, quod nullatenus audiatur, sed facta solutione per eum, dilationes, quas petierit, idonea cautione a creditore recepta, concedantur. Qui si probaverit legitime solutionem obtentam, creditor restituat sibi ipsam pecuniam et tantundem. Haec intelligenda sunt in instrumentis mutui, comodati et depositi, in solutione si opponatur, et in exceptione solutionis tantum obtenta. In caeteris autem locum habeat ius commune et ita fuit provisum et pronunciatum de voluntate omnium. Item et tunc habet locum, quando debitum est celebratum Messanae et instrumentum est factum Messanae. Si autem alibi, tunc habet locum ius commune.

56. De solutionibus faciendis Curiae pro ejus labore.

T. A. 48 In personalibus actionibus a condemnato pro jure curiae de quibuslibet centum tarenis exiguntur tarenis decem. Item pro absolute solutione solvuntur curiae de quolibet centenario tarenis duo vel tres ad plus pro bona sententia. Et hoc licet non sit semper consuetum, tamen ut plurimum ita servatur. Item pro interpositione decreti quando pars confitetur, de quolibet centenario solvuntur curiae tarenis duo. Quando petitur intrare, capere et vendere, et pars rei negat et vincitur per testes et fertur sententia: tunc quia curia magis laborat, debet aliquantulum curia magis habere, videlicet tarenos duos et dimidium pro quolibet centenario. Item si agatur reivendicatione et condemnatio sequatur, solvitur curiae secundum justam extimationem rei pro quolibet centenario, videlicet a parte victrice solvuntur tarenis duo vel tres ad plus. Si fiat absolutio, tunc pars quae absolvitur debet solvere curiae tantundem pro bona sententia. Item si contingat processus annullari, tunc nihil solvitur pro jure curiae. Item pro tediali possessione, quando in contumaciam partis mittitur aliquis in possessionem nihil solvitur pro jure curiae.

Expliciunt Consuetudines et Statuta nobilis civitatis Messanae sui que districtus.

30 Nella edizione di *Alfonso Cariddi* (Palermo 1559) alla ristampa dei 56 capitoli dell'edizione di Appulo (1498) sono aggiunti i seguenti capitoli.

57. De Judaeis.

Judaeus, sive paganus non audeat comparare servum christianum, nec possidere aliquo titulo, sed si praesumpserit, omnes res ejus con-

2 quae nullatenus HARTWIG. — BRUNNECK attribuisce la parola quae al testo di APPULO da lui non veduto; mentre APPULO e CARIDDI offrivano la lettera q col segno di abbreviazione del quod; 21 agatur de CARIDDI. — APPULO e il Testo Antico non hanno da. — HARTWIG e perciò BRUNNECK l'aggiunsero seguendo CARIDDI senza dichiararlo.

fiscantur, et ipse fiat servus Curiae, quem servum si forsitan nefario ausu, vel suasu fecerit circumcidi, vel negare fidem puniatur supplicio capitali.

58. De raptu virginum.

Si quis praesumpserit rapere virgines sacras Deo aut nondum velatas, causa criminis, vel causa matrimonii, puniatur capitali sententia, vel alia, 5 quam censura regis dictaverit.

Nos Don Alonsus de Cardona Salutio et Peralta comes Regii, dominus Clusae et Burgij etc. regius Straticotus, et armorum Capitaneus nobilis civitatis Messanae suique districtus, etc. et nos Regii Iudices Civitatis et districtus eorumdem consensu et voluntate magnificorum dominorum 10 Iuratorum dictae nobilis Civitatis, et cum consilio magnificorum doctorum serio congregatorum intus bancam ipsius Nobilis Civitatis providimus pro utilitate, et commoditate Reipublicae dictae Nobilis Civitatis, quod subscripta capitula, et eorum singula de caetero servantur in hac nobili civitate et Curia Straticotiali ipsius, quorum capitulorum tenor per omnia 15 talis est ut infra.

59. De stilo et ordine Curiae.

Quod tam in Curia straticotiali quam primarum appellationum dictae nobilis civitatis, tam in terminis dandis, actis scribendis, et omnibus senti- 20 tentiis ferendis et decretis interponendis, cedulis recipiendis, in cedula injunctoria, et purificatoria, quam etiam in quocumque modo procedendi, de caetero servetur ordo, et stilus Magnae Regiae Curiae hujus Regni, quae aliarum Curiarum est caput, et magistra, et secunda decreta non legantur, quovis contrario non obstante, salvo jure devolutionis ad su- 25 perioiorem per viam appellationis, tam ad curiam primarum appellationum, quam ad magnam curiam, et ipsarum curiarum salvis juribus et emolumentis.

60. Quando nullitas promptuaria impediat.

Quod in ipsis causis, in quibus appellatio non suspendit exequutionem, in iis etiam, et nullitas etiam promptuaria tentata, coram eodem 30 post triduum a die notificationis sententiae parti faciendae non suspendat exequutionem, praestito per optinentem de restituendo in casu succumbentiae in iudicio nullitatis, nisi forte eadem nullitas infra eundem

26 ipsarum *curiam* HARTWIG. — BRUNNECK attribuisce l'erroneo *curiam* a CARIDDI, ma è del solo HARTWIG. | 32 succumbentia HARTWIG. — BRUNNECK attribuisce al solito quell' errore a CARIDDI contro il vero.

terminum constaret ex actis, et illis visis mandatum fuisset, quod in executione supersedeatur.

61. De Advocatis et Procuratoribus.

Quod procuratores causarum in plena curia non dicant causas ab
5 unciis quinque supra, nisi stantibus Advocatis, nec recitetur effectus absque
Advocatorum subscriptione. In causis praedictis taxetur salarium advocati,
nisi per ejus subscriptionem praestito per eum patrocinio si constituitur,
alias non taxentur expensae contra venientem formae capituli praedicti.

Pronunciatum in Nobili Civitate Messanae, et in officio Magnifico-
10 rum dominorum Iuratorum dictae Nobilis Civitatis, ubi fuit mandatum,
quod dicta capitula serventur, et registrentur. Die 15 Aprilis, 7 Indictione 1519.

Publicata fuerunt in plena curia Nobilis Civitatis Messanae, die quinto mensis Maii, 7 Indictione 1519.

15 *Carolus et Ioanna mater etc.*

Quod in causis summariis unciarum quinque tantum appellatio non suspendat executionem, in caeteris servetur Ritus regni et consuetudo antiqua.

Carolus et Ioanna mater etc.

20 Item perchè per li calupnii di li litiganti li causi tanto civili como criminali si diffirixino ultra lo tempo a li quali si porriano expediri,

16 L' edizione di CARIDDI e le posteriori omisero il testo della petizione. Noi ne riferiamo il testo col *Placet*. L'abbiamo ritrovato nella Biblioteca Universitaria di Messina nel volume Ms. *Privilegia Urbis Messanae* (pag. 656), e nella Biblioteca Comunale di Palermo nel Ms. Qq. H. 17 (fol. 614).

« Item perchè per l' assenza della Regia Gran Corte da essa città, molte volte le parti litiganti innanti l' officiali ordinarii della ditta città per differire l' esequitione della giustizia e calumniare le parti, a tal chè per remedio di frivoli appellationi a quolibet articulo appellano et ottenino lettere inibitorii dalli superiori, in modo che le cause etiam minime si differiscono per molto tempo con spesi ed interessi delle parti litiganti, et alli volte eccedono la somma del debito principale; pertanto per quisti et altri ragioni, la detta città supplica a Sua Real Maestà pro cultu justitiae et quieto vivere delli cittadini in li causi summarii comprehensi nel ritu della Regia Gran Corte da tentarsi in primo judicio innanti l' officiali ordinarii della detta città non si possa appellare a superiore tanto delle sententie diffinitive quanto da qualsivoglia interlocutoria dipendenti et emergenti o connessa da detta causa summaria principale, così come secondo la forma del detto rito in ditti causi summarii si osserva et osservari nella detta Regia Gran Corte del detto Regno. — *Placet Regiae Majestati quod a causis summariis unciarum quinque tantum appellatio non suspendat executionem, in caeteris servetur forma ritus regni et consuetudine hactenus observata* ».

expettando anchora di differiri la justitia per fina a lo biennio in causi criminali, e lu triennio in causi civili, supplica la dicta Città alla prefata Catholica Majestà si digni restringiri la instantia in li causi tanto civili, quanto criminali, di qualsivoglia natura, et qualitati fussero a lo termino di uno anno tantum, et non ultra, per più facili expeditioni dilli litiganti, 5 cum manco danno loro, spisi et interesse. Etiam supplica la dicta città, che li Iudichi di la Curti Stratigotiali, et di la appellationi de dicta città, pozano exigiri la raxuni di sententii diffinitivi, et interloquutorii secundo la forma, ordini et modo si exigino per la Regia Gran Curti di lo dicto Regno. — *Placet Regiae Majestati.* — Dati in Villa Bruselli die 15 mensis 10 Februarii, quinta Indictione, Anno a Nativitate Domini 1517.

INDICE

DELLE CONSUETUDINI DI MESSINA

(EDIZIONE APPULO)

1. De bonis viri et uxoris, et quot partes fieri habeant, si quando ea bona cum filiis dividantur pag. 7 2. Pater et mater viventes quid possint filiae nubenti vel filio emancipato de bonis suis dare, et cum quibus dividantur bona remanentia » 8 3. Patre et matre viventibus an filius possit de bonis eorum aliquid petere » ivi 4. Defuncto patre et matre ab intestato pars praemortui cui cedat » ivi 5. Praemortuo patre vel matre, facto testamento, quid iuris sit de portione defuncti. » ivi 6. Praemortua matre vel patre, filii nolentes cum superstite in communi vivere, quam partem bonorum petere possint » ivi 7. Quando pater vel mater cum tertia sua transit ad secunda vota, quomodo filii primi et secundi matrimonii succedant in eius tertia praemortui ab intestato. » 9 8. Unde solvenda sint debita eius qui de primo et secundo matrimonio filios suscepit » ivi 9. Filio defuncto, patre et matre viventibus, cui cedat eius	portio, et eo casu subsequente morte patris, quid iuris habeat uxor in bonis mariti pag. 9 10. Patre vel matre praemortua, filiis cum superstite remanentibus et in minori aetate vel ab intestato praemortuis, ad quem spectent bona eorum » 10 11. Praemortuis patre et matre, filiis postea defunctis, ad quem bona eorum pertineant » ivi 12. Viro vel uxore praemortua non natis filiis ad quem bona defuncti pertineant » ivi 13. De re stabili dotali non alienanda » 11 14. De dote reddenda, et de expensis a viro factis in re dotali » ivi 15. Viro et uxore sine bonis matrimonium contrahentibus, quid iuris sit de bonis eorum postea quaesitis » ivi 16. Quando mulier filiorum suorum tutelam gerere potest et de tutoribus minoribus dandis » ivi 17. Apud quem minores educari debeant » ivi 18. De rebus minorum, et maiorum absentium sine decreto curiae non alienandis » 12 19. Quando minor testari possit, et quando maior efficiatur

et rerum suarum admini- strator	pag. 12	46. De poena defensae	pag. 18
20. De quibus bonis filius fa- milias testari possit	» ivi	47. De testibus	» ivi
21. De puellis minoribus	» ivi	48. Novae constitutiones factae A. D. 1322, die I Novem- bris, VJ indictionis, Ad in- terpretationem primae con- suetudinis, quod male quae- sita (si maritus aut pater de eis disposuerit vel testatus fuerit) prius deducantur, et postea remanentia bona di- vidantur	» ivi
22. De exhaeredatione libero- rum, et spurii	» ivi	49. Mortua matre, patre super- stite, quam partem bono- rum filii petere possint, et venit ad correctionem pri- mae partis sextae consuetu- dinis	» 19
23. Quando filia nupta et dotata vel filius emancipatus possit cum fratribus vel sororibus ad paternam vel maternam successionem venire	» ivi	50. Pro instrumentis registran- dis	» ivi
24. De divisionibus inter fratres cohaeredes faciendis	» 13	51. De instrumentis publicis fa- ciendis	» 20
25. De divisione facta inter quam- libet personam	» ivi	52. De praesentatione instru- mentorum	» ivi
26. De publicis contractibus	» ivi	53. Ex quibus contractibus ius prothimisos competat	» ivi
27. Quando mulier obligari non potest, et quando potest	» ivi	54. Ex quibus contractibus ius prothimisos competat, et venit ad declarationem prae- cedentis constitutionis	» 21
28. De poena in contractu ap- posita	» ivi	55. Quomodo procedatur contra calumniosos debitores	» ivi
29. De arbitris	» ivi	56. De solutionibus faciendis Cu- riae pro ejus labore	» 22
30. De venditione rerum stabi- lium	» 14	(EDIZIONE CARIDDI)	
31. De iure prothimisos	» ivi	57. De Judaeis	» ivi
32. De cabellis	» ivi	58. De raptu virginum	» 23
33. De locationibus domorum	» 15	59. De stilo et ordine Curiae	» ivi
34. De debitis ex turpi causa	» ivi	60. Quando nullitas promptuaria impediat	» ivi
35. De usuris	» ivi	61. De advocatis et procuratori- bus	» 24
36. De foro competenti	» ivi	Capitoli del 1517	» ivi
37. Quando mulier non potest comparere in iudicio	» ivi		
38. Quando quis carcerari non debeat	» ivi		
39. De contumacia	» 16		
40. Qualiter debitores sunt ad solutionem cogendi	» ivi		
41. De pignoribus distrahendis	» ivi		
42. De appellationibus	» 17		
43. De adulteriis	» ivi		
44. De duellis	» ivi		
45. De insultibus et percussio- nibus	» 18		

DELLO STESSO AUTORE

1853. DISCORSO SULLE BASI DELLA LEGISLAZIONE, seguito da un Progetto di Storia del diritto civile e penale in Sicilia. Palermo 1853.
1858. STORIA DELLA LEGISLAZIONE CIVILE E CRIMINALE DI SICILIA :
I. *Tempi primitivi e greco-sicoli*, Palermo 1858, di pag. 232.
- 1859.—II. *Sotto le dominazioni de' Romani, Goti, Bizantini e Musulmani*, di pag. 272.
1862. INTRODUZIONE ALLA STORIA DELLA LEGISLAZIONE CIVILE E CRIMINALE DI SICILIA DAI TEMPI NORMANNI SINO ALL'ETÀ NOSTRA.
- CONSUETUDINI DELLE CITTÀ DI SICILIA, edite ed inedite, scelte e poste in confronto con gli articoli delle *Leggi Civili*.
1863. PENSIERI SU L'UTILITÀ DI RIFORMA DELLE LEGGI intorno al giudizio dei delitti.
- 1866-68-74. STORIA DELLA LEGISLAZIONE CIVILE E CRIMINALE DI SICILIA DAI TEMPI ANTICHI SINO AI PRESENTI. Vol. I, dai tempi antichi sino al 1409, Vol. II, parte I, dal 1409 al 1806, Vol. II. parte II, dal 1806 al 1874.
1875. APPENDICE—LAVORI STORICI SUL DIRITTO SICULO.
- SU LA LEGISLAZIONE E GIURISPRUDENZA DI SICILIA NEL SECOLO XIX (nel vol. V degli *Atti della Reale Accademia Palermitana*, pubblicato pel XII Congresso degli Scienziati Italiani).
- PUBBLICO RINGRAZIAMENTO PEL LIBRO DI ALBERTO DEL VECCHIO.
1876. NUOVA FRUSTA LETTERARIA.—SU L'OPERA DI ALBERTO DEL VECCHIO « *La Legislazione di Federico II illustrata* » tessuta di *plagi a mosaico*, e sui giudizi delle Società di Mutuo Incensamento, Analisi critica e Prove, di pag. XX-28.
1877. STATUTI DI ROMA—*Cenni Storici*. (Formarono soggetto del Discorso del Senatore DE ROZIÈRE nella seduta solenne dell' *Institut de France* 6 dicembre 1878, riprodotto nel *Journal Officiel de la République Française*, 16 dicembre 1878, n. 341, pag. 11974).
1879. ORIGINI E VICENDE DEGLI STATUTI DI ROMA (nella *Rivista Europea*, Firenze 1879, vol. XII, pag. 429-462).

1881. SUI LIBRI RARI DEL SECOLO XV, esistenti nella Biblioteca Lucchesiana di Girgenti (Nel *Propugnatore* di Bologna, vol. XIV, pag. 143).
- NOTIZIE E DOCUMENTI SU LE CONSUETUDINI DELLE CITTÀ DI SICILIA (nell'*Archivio Storico Italiano*, Firenze 1881-1887, t. VII-XX).
 - *La prescrizione delle azioni personali per crediti, secondo i principii del diritto antico e moderno* (nel *Monitore LA LEGGE*, Roma 1881, vol. III, p. 213).
 - ADULTERIO. — APPANNAGGIO. — ALLODIO. — Monografie nell' *Enciclopedia Giuridica Italiana*.
1882. *Piantagioni verso il confine del vicino* (nel *Monitore LA LEGGE* 1882 vol. 2°, pag. 674—e nei *Principii di diritto civile* di LAURENT, Napoli 1883, vol. VIII, pag. 28).
1883. CONSUETUDINI SICILIANE IN LINGUA VOLGARE (nel *Propugnatore* di Bologna, vol. XVI).
1884. STORIA DELLA LEGISLAZIONE ITALIANA.—I. *Roma e Stato Romano*. — Appendice. Repubblica di S. Marino — Torino, Fratelli Bocca, 1884, di pag. 750.
1886. NOTIZIE E DOCUMENTI SU FRANCESCO PAOLO DI BLASI giureconsulto del secolo XVIII, primo martire di libertà (1795).—Nell'*Archivio Storico Italiano*, Firenze 1886, t. XVII, pag. 37-70.
- ORIGINE E VICENDE DELL'INQUISIZIONE IN SICILIA (nella *Rivista Storica Italiana*, vol. III, Torino, Bocca, 1886, pag. 481-598).
1887. CENNI STORICI SU LE FONTI DEL DIRITTO GRECO-ROMANO, e le *Assise e leggi dei re di Sicilia*.
1889. SU L'IMITAZIONE BIZANTINA NEGLI SCRITTI DEI GLOSSATORI (nella *Rivista italiana per le scienze giuridiche*, vol. VIII.)
- LA COSTITUZIONE GRECA DEL CODICE *de testibus* (IV. 20. 1) e le storiche origini dell'articolo 1341 del Codice Civile (nella *Riv. ital.* vol. VIII).
 - RAGIONI DEL PUBBLICO DEMANIO SU LE SPIAGGE E TERRE ADIACENTI *per jactum balistae* secondo l'antico diritto siciliano [*con documenti inediti*] (nel *Monitore LA LEGGE*, 1889, vol. I, pag. 816).—Su le proposte rivendicazioni demaniali di spiagge e terreni adiacenti in Sicilia (*LA LEGGE*, 1893, vol. II, p. 104).
1891. IL REGESTO DI FARFA (*LA LEGGE*, 1891 vol. I, p. 353).
1895. LEGGI CIVILI DEL REGNO DI SICILIA (1130-1816) raccolte ed ordinate. — Palermo 1895, di pag. 326.

